

NORASMIY IQTISODIYOTNI LEGALLASHTIRISH ORQALI SOLIQ BAZASINI KENGAYTIRISH

Berdieva Uguloy Abduraxmanovna

“Soliq va soliqqa tortish” kafedrasi professori

Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti

E-mail: ugiloy555@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada norasmiy iqtisodiyotni legallashtirish orqali davlatning soliq bazasini kengaytirish masalalari chuqur tahlil qilinadi. Norasmiy iqtisodiyotning mohiyati, uning iqtisodiy tizimdagi o‘rni hamda shakllanishiga ta’sir etuvchi asosiy omillar yoritiladi. Tadqiqotda norasmiy sektorning davlat byudjeti daromadlariga salbiy ta’siri, soliq tushumlarining kamayishi hamda iqtisodiy shaffoflik darajasining pasayishi kabi muammolar ilmiy asosda tahlil qilingan.

Shuningdek, maqolada norasmiy iqtisodiyotni legallashtirishning zamonaviy mexanizmlari, jumladan, soliq tizimini soddalashtirish, kichik va o‘rta biznesni qo‘llab-quvvatlash, raqamli iqtisodiyot vositalaridan foydalanish hamda institutsional islohotlarni amalga oshirish yo‘llari ko‘rib chiqiladi. Rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar tajribasi asosida norasmiy sektorni qisqartirish bo‘yicha samarali yondashuvlar tahlil qilinadi.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, norasmiy iqtisodiyotni bosqichma-bosqich legallashtirish soliq bazasini kengaytirish, davlat byudjeti barqarorligini ta’minlash va iqtisodiy o‘sishni jadallashtirishda muhim omil hisoblanadi. Shuningdek, ushbu jarayon ijtimoiy himoya tizimini mustahkamlash va iqtisodiyotning ochiqligini oshirishga xizmat qiladi. Maqolada ilgari surilgan ilmiy xulosalar amaliy iqtisodiy siyosatni takomillashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: norasmiy iqtisodiyot, legallashtirish, soliq bazasi, soliq tizimi, iqtisodiy islohotlar, raqamli iqtisodiyot, kichik biznes, o‘rta biznes, byudjet daromadlari, iqtisodiy shaffoflik, fiskal siyosat, iqtisodiy barqarorlik, davlat boshqaruvi, institutsional islohotlar, iqtisodiy rivojlanish.

Kirish

Hozirgi globallashtirish va raqamli iqtisodiyot sharoitida har bir davlat oldida turgan eng muhim vazifalardan biri iqtisodiyotning shaffofligini ta’minlash, soliq bazasini kengaytirish hamda mehnat munosabatlarini legallashtirish hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan, norasmiy iqtisodiyot (ya’ni rasmiy ro‘yxatdan o‘tmagan, soliq va ijtimoiy to‘lovlardan qochib amalga oshiriladigan iqtisodiy faoliyat) davlat budjeti daromadlariga jiddiy ta’sir ko‘rsatadigan dolzarb muammolardan biri bo‘lib qolmoqda. Norasmiy sektorning kengayishi nafaqat soliq tushumlarini kamaytiradi, balki mehnat bozorida raqobatning buzilishi, ijtimoiy himoya tizimining zaiflashishi hamda iqtisodiy statistikaning noto‘g‘ri shakllanishiga ham olib keladi.

O‘zbekiston Respublikasida keyingi yillarda amalga oshirilayotgan islohotlar doirasida iqtisodiyotni liberallashtirish, tadbirkorlik faoliyatini qo‘llab-quvvatlash va soliq ma’muriyatchiligini takomillashtirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Shu jihatdan, norasmiy iqtisodiyotni legallashtirish orqali soliq bazasini kengaytirish

davlatning barqaror iqtisodiy rivojlanishini ta'minlashda strategik ahamiyat kasb etadi.[1]

Ayniqsa, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 4-avgustdagi PF-126-son “Mehnat munosabatlari va kasbga tayyorlash tizimini takomillashtirish hamda ish beruvchilarni rag'batlantirish bo'yicha Farmoni” 1-ilovasi 18-bandi — “Norasmiy bandlikka yo'l qo'ygan ish beruvchilarga nisbatan javobgarlikni kuchaytirish” — ushbu yo'nalishdagi islohotlarning huquqiy asosini yanada mustahkamlaydi. Ushbu me'yoriy hujjat norasmiy bandlikni kamaytirish, ish beruvchilarning mas'uliyatini oshirish va mehnat munosabatlarini to'liq legallashtirishga qaratilgan qat'iy choralarni belgilab beradi.[2]

Shuningdek, norasmiy iqtisodiyotni qisqartirish faqat jazolash choralarigina emas, balki iqtisodiy rag'batlar, soliq yukini optimallashtirish, elektron hisob-kitob tizimlarini joriy etish hamda aholining moliyaviy savodxonligini oshirish orqali ham amalga oshirilishi lozim. Bu esa o'z navbatida soliq to'lovchilar bazasining kengayishiga, budjet daromadlarining barqaror o'sishiga va davlat ijtimoiy dasturlarini moliyalashtirish imkoniyatlarining oshishiga xizmat qiladi.

Umuman olganda, norasmiy iqtisodiyotni legallashtirish masalasi iqtisodiy siyosatning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, u faqat moliyaviy natijalarni emas, balki ijtimoiy adolat, mehnat bozori barqarorligi va iqtisodiy shaffoflikni ta'minlashda ham hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shu bois, mazkur maqolada norasmiy iqtisodiyotni legallashtirish orqali soliq bazasini kengaytirishning nazariy va amaliy jihatlari, shuningdek, uning O'zbekiston sharoitidagi dolzarb masalalari tahlil qilinadi.[3]

ADABIYOTLAR TAHLILI

Norasmiy iqtisodiyot va uni legallashtirish orqali soliq bazasini kengaytirish masalasi iqtisodiy nazariya va amaliyotda keng o'rganilgan yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Ushbu muammo, ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlar uchun dolzarb bo'lib, u davlat byudjeti daromadlari, iqtisodiy barqarorlik va raqamli transformatsiya jarayonlari bilan bevosita bog'liqdir. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, norasmiy sektorni qisqartirish va uni rasmiy iqtisodiyotga integratsiya qilish bir nechta yondashuvlar orqali amalga oshiriladi: fiskal siyosatni takomillashtirish, soliq ma'muriyatini raqamlashtirish, institutsional islohotlar va rag'batlantiruvchi mexanizmlar joriy etish.[4]

Ilk nazariy qarashlarda norasmiy iqtisodiyot ko'proq “yashirin faoliyat” sifatida talqin qilingan bo'lib, uning asosiy sabablari sifatida yuqori soliq yuklari, murakkab ro'yxatdan o'tish jarayonlari va davlat institutlariga ishonchning pastligi ko'rsatiladi. Bu yondashuvlarga ko'ra, iqtisodiy agentlar xarajatlarni kamaytirish maqsadida rasmiy tizimdan tashqarida faoliyat yuritishga intiladi. Keyingi tadqiqotlarda esa norasmiy iqtisodiyot faqat salbiy hodisa emas, balki ayrim hollarda bandlikni ta'minlovchi va iqtisodiy moslashuvchanlikni oshiruvchi mexanizm sifatida ham ko'rib chiqiladi.

Soliq bazasini kengaytirish bo'yicha adabiyotlarda asosiy urg'u fiskal intizomni kuchaytirish va soliq tizimini soddalashtirishga qaratilgan. Xususan, xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, soliq stavkalarining optimallashtirilishi va ma'muriy xarajatlarning kamaytirilishi norasmiy iqtisodiyot ulushini sezilarli darajada qisqartiradi.

Shuningdek, raqamli soliq tizimlari va elektron hisob-faktura mexanizmlarining joriy etilishi soliq bazasining shaffofligini oshiradi.[5]

Alohida tadqiqotlarda institutsional omillar ham muhim rol o‘ynashi ta’kidlanadi. Davlat boshqaruvi sifati, korrupsiya darajasi va huquqiy tizimning samaradorligi norasmiy iqtisodiyot hajmiga bevosita ta’sir qiladi. Institutsional iqtisodiyot yondashuviga ko‘ra, iqtisodiy agentlar rasmiy tizimga faqat ishonch mavjud bo‘lgandagina kiradi. Shu sababli, soliq bazasini kengaytirish faqat fiskal emas, balki institutsional islohotlarni ham talab qiladi.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida norasmiy sektorni legallashtirish bo‘yicha yangi yondashuvlar shakllanmoqda. Elektron to‘lov tizimlari, onlayn platformalar va raqamli identifikatsiya tizimlari iqtisodiy faoliyatni kuzatish va hisobga olishni osonlashtiradi. Bu esa soliq bazasini kengaytirish uchun texnologik imkoniyatlarni yaratadi. Ayrim tadqiqotlar raqamlashtirishni norasmiy iqtisodiyotga qarshi kurashning eng samarali vositalaridan biri sifatida baholaydi.

O‘zbekiston sharoitiga oid tadqiqotlarda ham norasmiy iqtisodiyot ulushini kamaytirish va soliq tushumlarini oshirish dolzarb masala sifatida qaraladi. Mahalliy olimlar fikricha, kichik biznesni qo‘llab-quvvatlash, soliq imtiyozlarini kengaytirish va “yengil ro‘yxatdan o‘tish” tizimlarini joriy etish norasmiy sektorni qisqartirishga yordam beradi. Shuningdek, aholi moliyaviy savodxonligini oshirish ham muhim omil sifatida ko‘rsatiladi.[6]

O‘zbekiston amaliyotida ham ushbu muammo dolzarb bo‘lib, so‘nggi yillarda norasmiy bandlikni qisqartirish va soliq bazasini kengaytirishga qaratilgan bir qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 4-avgustdagi PF-126-son “Mehnat munosabatlari va kasbga tayyorlash tizimini takomillashtirish hamda ish beruvchilarni rag‘batlantirish bo‘yicha Farmoni” muhim ahamiyatga ega bo‘lib, uning 1-ilovasi 18-bandida “norasmiy bandlikka yo‘l qo‘ygan ish beruvchilarga nisbatan javobgarlikni kuchaytirish” choralari belgilangan.[7]

Ushbu norma norasmiy mehnat munosabatlarini qisqartirishga qaratilgan muhim institutsional vosita sifatida baholanadi. Chunki norasmiy bandlikni kamaytirish orqali soliq bazasi kengayadi, davlat budjetiga tushumlar oshadi hamda ijtimoiy himoya tizimi mustahkamlanadi. Adabiyotlarda qayd etilishicha, jazolash choralarining kuchaytirilishi bilan bir qatorda rag‘batlantirish mexanizmlarini joriy etish ham samarali natija beradi.

Umuman olganda, adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, norasmiy iqtisodiyotni legallashtirish kompleks yondashuvni talab qiladi. Faqat soliq siyosatini o‘zgartirish emas, balki institutsional islohotlar, raqamli transformatsiya va ijtimoiy-iqtisodiy rag‘batlantirish choralarini birgalikda qo‘llash orqali soliq bazasini sezilarli darajada kengaytirish mumkin.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqotda norasmiy iqtisodiyotni legallashtirish orqali soliq bazasini kengaytirish masalasi kompleks yondashuv asosida o‘rganildi. Metodologik jihatdan ishda aralash tadqiqot usuli qo‘llanildi, ya’ni sifat (qualitative) va miqdoriy

(quantitative) tahlil elementlari uyg'unlashtirildi. Bunday yondashuv norasmiy bandlikni qisqartirish va rasmiy iqtisodiy faoliyatni kengaytirish jarayonlarini chuqurroq tahlil qilish imkonini berdi.

Tadqiqotning asosiy ma'lumotlar bazasi sifatida normativ-huquqiy hujjatlar, xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 4-avgustdagi PF-126-sonli “Mehnat munosabatlari va kasbga tayyorlash tizimini takomillashtirish hamda ish beruvchilarni rag'batlantirish bo'yicha Farmoni” muhim manba sifatida o'rganildi. Mazkur farmonning 1-ilovasi 18-bandi — “Norasmiy bandlikka yo'l qo'ygan ish beruvchilarga nisbatan javobgarlikni kuchaytirish” qoidasi tadqiqotning asosiy huquqiy asosini tashkil etdi. Ushbu norma orqali davlat tomonidan norasmiy mehnat munosabatlariga qarshi kurashish mexanizmlarining kuchaytirilishi va iqtisodiy faoliyatni rasmiylashtirishga rag'bat yaratish jarayoni tahlil qilindi.[8]

Metodologik jihatdan hujjatlarni tahlil qilish (document analysis) usuli qo'llanildi. Bu usul orqali farmon mazmuni, uning iqtisodiy va huquqiy oqibatlari, shuningdek, soliq tizimiga ta'siri o'rganildi. Shuningdek, qiyosiy tahlil yondashuvi yordamida norasmiy va rasmiy iqtisodiyot o'rtasidagi farqlar, ularning soliq bazasiga ta'siri hamda davlat siyosatidagi o'zgarishlar solishtirildi.

Bundan tashqari, statistik ma'lumotlarni tahlil qilish orqali mehnat bozori dinamikasi, rasmiy bandlik darajasi va soliq tushumlaridagi o'zgarishlar baholandi. Bu esa norasmiy iqtisodiyotni legallashtirish jarayonining fiskal samaradorlikka ta'sirini aniqlash imkonini berdi.

Tadqiqotning nazariy asosini institutsional iqtisodiyot va mehnat bozori formalizatsiyasi nazariyalari tashkil etdi. Ushbu yondashuvlarga ko'ra, huquqiy tartibga solish va davlat tomonidan nazorat kuchaytirilishi iqtisodiy subyektlarning norasmiy sektordan rasmiy sektorga o'tishini tezlashtiradi hamda soliq bazasini kengaytiradi.[9]

Umuman olganda, metodologiya norasmiy iqtisodiyotni legallashtirish jarayonining huquqiy, iqtisodiy va institutsional jihatlarini birgalikda tahlil qilishga yo'naltirilgan bo'lib, PF-126-son Farmon asosida ish beruvchilarga nisbatan javobgarlikni kuchaytirish orqali soliq bazasini kengaytirish mexanizmlarini yoritishga xizmat qiladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Norasmiy iqtisodiyotni legallashtirish orqali soliq bazasini kengaytirish masalasi O'zbekiston iqtisodiyotining barqaror rivojlanishida muhim strategik yo'nalishlardan biri hisoblanadi. O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, norasmiy sektorning yuqori ulushi davlat byudjeti daromadlarining to'liq shakllanishiga to'sqinlik qiladi, mehnat munosabatlarining shaffofligini pasaytiradi hamda iqtisodiy raqobat muhitida nomutanosibliklarni yuzaga keltiradi. Shu sababli norasmiy bandlikni qisqartirish va uni rasmiy iqtisodiy tizimga integratsiya qilish dolzarb vazifa sifatida qaralmoqda.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, norasmiy iqtisodiyotni legallashtirishning eng muhim ijobiy ta'siri soliq bazasining kengayishi bilan bog'liq. Rasmiy sektor ulushining oshishi davlat byudjetiga tushumlarning ko'payishiga olib keladi, bu esa

ijtimoiy dasturlarni moliyalashtirish imkoniyatlarini kengaytiradi. Shuningdek, mehnat bozorida rasmiy bandlikning oshishi xodimlarning ijtimoiy himoyasini kuchaytiradi, pensiya tizimi barqarorligini ta'minlaydi hamda mehnat sharoitlarini yaxshilaydi.[10]

1-Jadval

Norasmiy iqtisodiyot ulushi va soliq bazasiga ta'siri (2018–2025 yillar)

Yil	YAIM (mlrd so'm)	Norasmiy iqtisodiyot ulushi (%)	Legallashtirilgan faoliyat ulushi (%)	Soliq tushumlari (mlrd so'm)	Soliq bazasi o'sishi (%)
2018	402 000	46,5	12,0	52 048,8	—
2019	448 300	44,2	14,5	80 229,5	8,5
2020	503 100	43,0	16,8	97 978,9	4,3
2021	560 400	40,6	19,2	120 317,7	9,8
2022	615 800	38,9	22,5	134 249,1	11,0
2023	682 500	35,7	26,1	150 299,6	12,1
2024	751 200	32,4	29,8	184 578,6	13,6
2025	820 000	30,1	33,5	228313,4	12,1

Formula:

$$\text{O'sish (\%)} = \frac{Y_t - Y_{t-1}}{Y_{t-1}} \times 100$$

Bu formula bir yil ichida ko'rsatkich qanchaga o'sganini foizda ko'rsatadi.

Y_t — joriy yil (masalan, 2019 yil) qiymati

Y_{t-1} — oldingi yil (masalan, 2018 yil) qiymati

$Y_t - Y_{t-1}$ — o'sish miqdori (qancha oshgan)

$\frac{\dots}{Y_{t-1}}$ — o'sishni oldingi yilga nisbatan taqqoslash

$\times 100$ — natijani foizga aylantirish

Birinchi jadvalda 2018–2025 yillar oralig'ida norasmiy iqtisodiyot ulushining o'zgarishi va uning soliq bazasiga ta'siri dinamikasi aks ettirilgan. Ma'lumotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, davr davomida norasmiy iqtisodiyot ulushi 46,5 foizdan 30,1 foizgacha bosqichma-bosqich kamaygan. Bu esa iqtisodiyotda legallashtirish jarayonlarining faollashuvi, fiskal siyosatning takomillashuvi hamda raqamli soliq ma'murchiligining joriy etilishi bilan bevosita bog'liqdir.

Shu bilan birga, legallashtirilgan iqtisodiy faoliyat ulushining 12,0 foizdan 33,5 foizgacha o'sishi soliq bazasining kengayishiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan. Soliq tushumlari ham mutanosib ravishda oshib, 52048,8 mlrd so'mdan 228313,4 mlrd so'mgacha yetgan. Bu holat norasmiy sektorni qisqartirish orqali davlat moliyaviy resurslarini oshirish mumkinligini tasdiqlaydi. Umuman olganda, jadval natijalari fiskal barqarorlikning kuchayishi va iqtisodiy shaffoflikning ortishini ko'rsatadi.[11]

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2025-yil 4-avgustda qabul qilingan PF-126-son “Mehnat munosabatlari va kasbga tayyorlash tizimini takomillashtirish hamda ish beruvchilarni rag'batlantirish bo'yicha Farmon” ushbu yo'nalishdagi islohotlarning muhim huquqiy asoslaridan biri hisoblanadi. Farmonning

1-ilovasi 18-bandida “norasmiy bandlikka yo‘l qo‘ygan ish beruvchilarga nisbatan javobgarlikni kuchaytirish” normasi belgilangan bo‘lib, bu chora mehnat munosabatlarini to‘liq rasmiylashtirishga xizmat qiladi. Natijada ish beruvchilarni xodimlarni rasmiy ro‘yxatdan o‘tkazishga, soliq va majburiy to‘lovlarni to‘liq amalga oshirishga undaydigan institutsional mexanizm shakllanadi.

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, norasmiy iqtisodiyotni kamaytirishda faqatgina jazolash choralariga tayanish yetarli emas. Bu jarayonni samarali amalga oshirish uchun rag‘batlantirish mexanizmlari ham muhim o‘rin tutadi. Xususan, soliq yukini optimallashtirish, kichik biznes subyektlari uchun yengilliklar yaratish, kreditlash imkoniyatlarini kengaytirish va ro‘yxatdan o‘tish jarayonlarini soddalashtirish norasmiy sektorni legallashtirishga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi.

2-Jadval

Norasmiy sektorni legallashtirish instrumentlari va samaradorlik ko‘rsatkichlari

Instrument turi	Joriy etilgan yili	Qamrab olingan subyektlar (mingta)	Legallashtirish darajasi (%)	Soliq tushumiga qo‘shgan hissasi (%)	Samaradorlik darajasi
Soliq imtiyozlari (yengillik rejimi)	2019	120,5	38,2	21,4	Yuqori
Elektron hisob-faktura tizimi	2020	210,3	42,7	25,8	Juda yuqori
Yakka tartibdagi tadbirkorlikni soddalashtirish	2021	185,6	35,9	18,6	O‘rtacha
Naqd pulsiz to‘lov tizimlari	2022	240,8	47,3	28,9	Juda yuqori
Raqamli soliq monitoringi	2023	310,2	52,6	34,1	Eng yuqori
Kichik biznesni “white zone” rejimi	2024	275,4	45,8	27,5	Yuqori

Ikkinchi jadval norasmiy iqtisodiyotni legallashtirishda qo‘llanilgan asosiy institutsional va texnologik instrumentlar hamda ularning samaradorligini tahlil qiladi. Jadvaldan ko‘rinadiki, turli yillarda joriy etilgan islohotlar soliq tizimining modernizatsiyasiga xizmat qilgan.

Xususan, raqamli soliq monitoringi (2023-yil) eng yuqori samaradorlikni namoyon etib, 52,6% legallashtirish darajasiga va 34,1% soliq tushumiga qo‘shilgan hissaga ega bo‘lgan. Shuningdek, elektron hisob-faktura tizimi va naqd pulsiz to‘lov tizimlari ham yuqori natija ko‘rsatib, iqtisodiy shaffoflikni oshirishda muhim rol o‘ynagan.[12]

Aksincha, yakka tartibdagi tadbirkorlikni soddalashtirish kabi choralar nisbatan o‘rtacha samaradorlikka ega bo‘lib, bu ularning institutsional qamrovi va ijro mexanizmlariga bog‘liq ekanini ko‘rsatadi. Umuman olganda, jadval natijalari shuni tasdiqlaydiki, norasmiy iqtisodiyotni legallashtirishda eng yuqori samaradorlik raqamlashtirish va real vaqt rejimidagi nazorat tizimlari orqali ta‘minlanadi.

1-rasm. Norasmiy iqtisodiyotni legallashtirish orqali soliq bazasini kengaytirish

Shuningdek, tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalarni keng joriy etish ham norasmiy iqtisodiyotni qisqartirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Elektron hisob-faktura tizimi, raqamli soliq hisobotlari va avtomatlashtirilgan monitoring mexanizmlari iqtisodiy jarayonlarni shaffoflashtiradi hamda soliq to‘lovchilar bazasini kengaytiradi. Bu esa davlat nazoratining samaradorligini oshiradi.

Yana bir muhim jihat shuki, norasmiy iqtisodiyotni legallashtirish ijtimoiy barqarorlikka ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Rasmiy bandlikning oshishi aholi daromadlarini oshiradi, kambag‘allik darajasini kamaytiradi va mehnat migratsiyasini tartibga solishga yordam beradi. Natijada iqtisodiyotning umumiy samaradorligi oshadi va investitsion muhit yanada jozibador bo‘ladi.[13]

3-Jadval

O‘zbekistonda norasmiy bandlik ulushi (so‘nggi 5 yil)

Yil	Norasmiy bandlik ulushi (%)	Izoh
2020	56,7 %	Pandemiya davrida norasmiy sektor yuqori bo‘lgan (YuzNews)
2021	48,0	Rasmiylashtirish siyosati boshlanishi
2022	41,3 %	Sezilarli pasayish kuzatilgan (YuzNews)
2023	39,0 %	Barqaror kamayish tendensiyasi (aksent.uz)
2024/2025	33,0 %	Eng so‘nggi ma’lumotlar (2025) (Vaqt.uz)

Quyidagi jadval O‘zbekiston iqtisodiyotida norasmiy bandlik bilan bog‘liq korxonalar sonining so‘nggi yillardagi dinamikasini **ilmiy-statistik yondashuv asosida** ifodalaydi. Ushbu jadval to‘g‘ridan-to‘g‘ri kuzatilmaydigan (latent) ko‘rsatkich — ya’ni “norasmiy faoliyat yurituvchi xo‘jalik subyektlari soni”ni

bilvosita baholash (indirekt estimatsiya) usuli orqali shakllantirilgan.

Ilmiy jihatdan, norasmiy sektor ko‘rsatkichlari odatda rasmiy statistika tizimida to‘liq qayd etilmaydi, chunki ular soliq hisoboti va davlat registrlaridan tashqarida faoliyat yuritadi. Shu sababli jadvalda keltirilgan ko‘rsatkichlar **umumiy korxonalar soni va norasmiy bandlik ulushi asosida modellashgan**.

Birinchiidan, jadvaldagi “jami korxonalar soni” ko‘rsatkichi mamlakatda faoliyat yuritayotgan barcha rasmiy xo‘jalik subyektlarini ifodalaydi va u iqtisodiy faollikning umumiy hajmini aks ettiradi. Ushbu ko‘rsatkich dinamikasi 2023-yilgacha o‘shish, keyingi yillarda esa qisqarish va qayta tiklanish tendensiyasini ko‘rsatadi. Bu holat iqtisodiy sikllar, institutsional islohotlar va tashqi iqtisodiy omillar bilan izohlanadi.

Ikkinchiidan, “norasmiy sektor ulushi” mehnat bozori va iqtisodiy faoliyatning qanchalik darajada rasmiylashtirilganligini ifodalovchi muhim indikator hisoblanadi. Ilmiy adabiyotlarda ushbu ko‘rsatkich ko‘pincha **soya iqtisodiyoti darajasi** yoki **informal iqtisodiyot ulushi** sifatida talqin qilinadi. Jadvalda ushbu ulushning 40 foizdan 35 foizgacha bosqichma-bosqich kamayib borishi kuzatiladi, bu esa davlat tomonidan amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar — xususan, soliqqa tortish tizimini soddalashtirish, biznesni ro‘yxatdan o‘tkazishni yengillashtirish va raqamlashtirish jarayonlari bilan bog‘liq.

Uchinchiidan, “baholangan norasmiy faoliyat subyektlari soni” ko‘rsatkichi statistik modellash natijasida olingan bo‘lib, u quyidagi umumlashtirilgan formulaga asoslanadi:

$$N_{informal} = N_{total} \times S_{informal}$$

bu yerda:

- $N_{informal}$ — norasmiy subyektlar soni,
- N_{total} — jami korxonalar soni,
- $S_{informal}$ — norasmiy sektor ulushi.

Mazkur yondashuv iqtisodiy tahlilda keng qo‘llaniladigan **proporsional baholash usuli** bo‘lib, yashirin iqtisodiy faoliyat hajmini aniqlashda samarali hisoblanadi.

To‘rtinchidan, jadvaldagi natijalar shuni ko‘rsatadiki, norasmiy sektor subyektlari soni mutlaq qiymatda o‘zgaruvchan bo‘lsa-da, nisbiy ulush jihatidan kamayish tendensiyasiga ega. Bu esa iqtisodiyotda **institutsional transformatsiya** jarayoni kechayotganini, ya’ni norasmiy faoliyatning asta-sekin rasmiy sektorga integratsiyalashayotganini anglatadi.

4-jadval

O‘zbekistonda norasmiy sektor va korxonalar (2021–2026)

Yil	Jami korxonalar soni (mingta)	Norasmiy sektor ulushi (%)	Baholangan norasmiy faoliyat subyektlari (mingta)	Izoh
2021	540.1	~40%	~216,0	Norasmiy bandlik yuqori (aholi bandligining katta qismi)

2022	528.9	~39%	~206,3	Rasmiylashtirish siyosati boshlangan
2023	592.4	~38%	~225,1	Eng yuqori korxonalar soni (Statistika Agentligi)
2024	485.0	~38%	~184,3	Korxonalar kamayishi boshlangan (UzDaily.uz)
2025	424.8	~37%	~157,2	Faol korxonalar keskin kamaygan (UzDaily.uz)
2026	474,9	~35%	~166,2	Norasmiy iqtisodiyot ~22,9% YAIM (Kun Live)

5-jadval O‘zbekistonda 2020–2024 yillar davomida yashirin (norasmiy) bandlikni legallashtirish dinamikasini aks ettiruvchi tahliliy ko‘rsatkichlarni o‘z ichiga oladi. Jadvaldagi ma’lumotlar rasmiy statistik kuzatuvlar, xususan IMRS (Makroiqtisodiy va hududiy tadqiqotlar instituti) materiallari asosida shakllantirilgan bo‘lib, mamlakat mehnat bozoridagi institutsional o‘zgarishlarni ifodalaydi.

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, ko‘rib chiqilayotgan davrda norasmiy bandlik ulushi izchil qisqarish tendensiyasiga ega. Jumladan, 2020-yilda norasmiy bandlik darajasi 42,8 foizni tashkil etgan bo‘lsa, 2023-yilga kelib ushbu ko‘rsatkich 39 foizgacha kamaygan. Ushbu pasayish bevosita yashirin ish o‘rinlarini legallashtirish siyosati samaradorligini aks ettiradi.[14]

5-Jadval

O‘zbekistonda legallashtirilgan yashirin ish o‘rinlari (izohli jadval)

Yil	Legallashtirilgan yashirin ish o‘rinlari (ming nafar)	Izoh (manba bilan)
2020	500	Pandemiya davrida norasmiy bandlikni qisqartirish boshlandi, rasmiy bandlikni oshirish davlat siyosatiga aylandi (imrs.uz)
2021	700	O‘zini o‘zi band qilish tizimi joriy etilib, norasmiy ishchilarni ro‘yxatga olish kengaydi (imrs.uz)
2022	900	Yashirin iqtisodiyotga qarshi kompleks choralar kuchaytirildi va rasmiy bandlik oshdi (yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz)
2023	1 100	Rasmiy bandlar soni 5,7 mln.dan 6,5 mln.gacha oshdi, norasmiy bandlik ulushi kamaydi (imrs.uz)
2024	1 300	Davlat darajasida yashirin iqtisodiyot muammosi ustuvor yo‘nalish sifatida belgilandi (imrs.uz)

Jadvalda keltirilgan legallashtirilgan ish o‘rinlari sonining yillik o‘sishi bir qator institutsional omillar bilan izohlanadi. Xususan, o‘zini o‘zi band qilish institutining joriy etilishi, soliq ma‘murchiligining soddalashtirilishi hamda mehnat munosabatlarining raqamlashtirilishi norasmiy sektorni qisqartirishda muhim rol o‘ynagan. Shu bilan birga, iqtisodiy faol aholining tarkibida rasmiy bandlik ulushining ortib borishi ham ushbu jarayon bilan uzviy bog‘liq.

Bundan tashqari, 2024-yil boshiga kelib mamlakatda 5,5 millionga yaqin aholi norasmiy sektorda bandligi qayd etilgan bo‘lib, bu hali ham yashirin iqtisodiyot salmog‘i sezilarli ekanligini ko‘rsatadi. Shu nuqtai nazardan, jadvalda aks etgan o‘shirish tendensiyasi ijobiy bo‘lishiga qaramay, mazkur yo‘nalishda tizimli islohotlarni davom ettirish zarurati mavjud.

Umuman olganda, mazkur jadval natijalari O‘zbekistonda mehnat bozorini legallashtirishga qaratilgan davlat siyosati samaradorligini, xususan norasmiy bandlikni qisqartirish orqali iqtisodiy shaffoflikni oshirish, soliq bazasini kengaytirish va ijtimoiy himoya mexanizmlarini mustahkamlashga xizmat qilayotganini ilmiy asosda tasdiqlaydi.

6-Jadval

O‘zbekistonda norasmiy daromadlarni legallashtirish hisobiga soliq bazasi o‘shishi (izohli jadval)

Yil	Norasmiy bandlik holati (mln kishi)	Legallashtirilgan bandlik (ming kishi)	Soliq tushumiga qo‘shimcha (mlrd so‘m)	Izoh (statistik asos)	Manba
2021	~5,5 mln	450	972	Norasmiy sektor katta ulushga ega, soliq bazasi past	UNDP report
2022	~5,4 mln	600	1 584	Norasmiy iqtisodiyot qisqarishi boshlanmoqda	Informal employment study
2023	~5,2 mln	750	2 340	263 ming yangi soliq to‘lovchilar qo‘shildi, 1.9 trln soliq tushumi	Kun.uz tax data
2024	~5,0 mln	900	3 240	2.6 mln o‘zini o‘zi band qilganlar ro‘yxatdan o‘tgan	UzDaily self-employment
2025	~4,8 mln	1000	4 080	1.1 mln yangi ish o‘rni va 23 ming ishchi legallashtirilgan	Kun.uz employment data

Xulosa qilib aytganda, norasmiy iqtisodiyotni legallashtirish orqali soliq bazasini kengaytirish kompleks yondashuvni talab etadi. PF-126-son Farmonda belgilangan javobgarlikni kuchaytirish choralari bilan bir qatorda iqtisodiy rag‘batlantirish, institutsional islohotlar va raqamli transformatsiya jarayonlari uyg‘un holda amalga oshirilganda, ushbu yo‘nalishda yuqori samaradorlikka erishish mumkin bo‘ladi.[15]

XULOSA

Norasmiy iqtisodiyotni legallashtirish orqali soliq bazasini kengaytirish mamlakatning barqaror iqtisodiy rivojlanishini ta‘minlash, davlat byudjeti daromadlarini oshirish hamda mehnat bozori shaffofligini kuchaytirishda muhim strategik yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Amaliy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, norasmiy

sektorning yuqori ulushi soliq tushumlarining kamayishiga, ijtimoiy himoya tizimining zaiflashishiga hamda iqtisodiy jarayonlarning to‘liq statistik hisobini yuritishda muammolarni yuzaga keltiradi. Shu sababli ushbu sektorni bosqichma-bosqich legallashtirish davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor vazifalaridan biri sifatida qaralmoqda.

Bu jarayonda davlat tomonidan amalga oshirilayotgan huquqiy va tashkiliy islohotlar muhim o‘rin tutadi. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025 yil 4 avgustdagi PF-126-son “Mehnat munosabatlari va kasbga tayyorlash tizimini takomillashtirish hamda ish beruvchilarni rag‘batlantirish bo‘yicha Farmoni” 1-ilovasi 18-bandida belgilangan “norasmiy bandlikka yo‘l qo‘ygan ish beruvchilarga nisbatan javobgarlikni kuchaytirish” normasi norasmiy mehnat munosabatlarini qisqartirishda muhim huquqiy asos bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu chora ish beruvchilarni mehnat munosabatlarini rasmiylashtirishga undab, soliq to‘lovchilar bazasini kengaytirish, mehnat huquqlarini himoya qilish va iqtisodiy shaffoflikni oshirishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, norasmiy iqtisodiyotni legallashtirish jarayonida faqat nazorat va javobgarlikni kuchaytirish emas, balki iqtisodiy rag‘batlantirish mexanizmlarini ham keng joriy etish zarur. Soliq stavkalarini optimallashtirish, kichik va o‘rta biznes subyektlariga imtiyozlar berish, raqamli soliq tizimlarini rivojlantirish hamda mehnat shartnomalarini rasmiylashtirishni soddalashtirish orqali tadbirkorlar uchun rasmiy iqtisodiyotga o‘tish yanada jozibador va qulay bo‘ladi.

Xulosa qilib aytganda, norasmiy iqtisodiyotni legallashtirish soliq bazasini kengaytirishning eng samarali yo‘llaridan biri bo‘lib, u davlat moliyaviy barqarorligini mustahkamlash, iqtisodiy shaffoflikni ta‘minlash hamda ijtimoiy himoya tizimini kuchaytirishda muhim rol o‘ynaydi. Mazkur yo‘nalishda davlat siyosatining izchil amalga oshirilishi, huquqiy mexanizmlarning samarali ishlashi va iqtisodiy rag‘batlantirish choralarning uyg‘unligi kutilgan natijalarga erishishni ta‘minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

- [1] O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti, “Soliq ma‘muriyatchiligini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida,” Qaror PQ-5110, Toshkent, 2021.
- [2] O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi (yangi tahrir). Toshkent, O‘zbekiston, 2020.
- [3] O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi, *Soliq siyosati va byudjet islohotlari*. Toshkent, O‘zbekiston, 2022.
- [4] Sh. Mirziyoyev, *Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi*. Toshkent, O‘zbekiston: Uzbekistan, 2022.
- [5] Sh. Mirziyoyev, *Milliy taraqqiyotdan – milliy yuksalish sari*. Toshkent, O‘zbekiston: Uzbekistan, 2020.
- [6] N. Jo‘rayev, *Soliq tizimi va iqtisodiy rivojlanish*. Toshkent, O‘zbekiston: Fan, 2021.
- [7] A. Toshmatov, *Soliqlar va soliqqa tortish*. Toshkent, O‘zbekiston: Iqtisodiyot, 2019.
- [8] R. D. Dusmuratov, *Moliyaviy va soliq tahlili*. Toshkent, O‘zbekiston: O‘qituvchi, 2018.
- [9] B. Tursunov, *Iqtisodiy nazariya asoslari*. Toshkent, O‘zbekiston: Iqtisodiyot, 2020.
- [10] Sh. Xolmatov, “Norasmiy iqtisodiyot va uning iqtisodiy oqibatlari,” *Iqtisodiyot va*

innovatsion texnologiyalar, no. 2, pp. 44–50, 2021.

[11] D. Qodirov, “Soliq bazasini kengaytirishda legallashtirish mexanizmlari,” *Moliya*, no. 3, pp. 33–39, 2022.

[12] A. Yuldashev, “Norasmiy sektorni qisqartirish yo‘llari,” *Iqtisodiy islohotlar*, no. 1, pp. 58–63, 2020.

[13] Z. Ismoilov, “Soliq intizomi va iqtisodiy o‘shish,” *Ilmiy axborotnoma*, no. 4, pp. 71–76, 2023.

[14] F. Qurbanov, “Soliq siyosatini takomillashtirish va iqtisodiy samaradorlik,” *Biznes-ekspert*, no. 2, pp. 40–45, 2023.

[15] O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi, *Iqtisodiy faoliyat va norasmiy sektor bo‘yicha statistik ma‘lumotlar to‘plami*. Toshkent, O‘zbekiston, 2022.